

ПРО СТАТУС ТРАНСКОРДОННИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття присвячена дослідженню питання про природні ресурси, розташовані на територіях з різними правовими режимами. Автор цієї роботи акцентує увагу на міжнародно-правовому статусі вищезгаданих ресурсів, дає характеристику режимам їх використання.

Ключові слова: *транскордонний ресурс, режим, територія, суверенітет, шельф, статус, конвенція, держава.*

Статья посвящена исследованию вопроса о природных ресурсах, расположенных на территориях с разными правовыми режимами. Автор данной работы акцентирует внимание на международно-правовом статусе вышеупомянутых ресурсов, даёт характеристику режимам их использования.

Ключевые слова: *трансграничный ресурс, режим, территория, суверенитет, шельф, статус, конвенция, государство.*

The article is dedicated to investigation of the question of natural resources situated on territories with different legal regimes. The author of the present article accentuates attention on international-legal status of the above mentioned resources, gives characterization of the regimes of their usage.

Key words: *trans-border regime, resources, territory, sovereignty, shelf, status, convention, state.*

На сьогодні вкрай актуальними питаннями міжнародного права залишаються неузгоджені моменти щодо правового визначення статусу транскордонних природних ресурсів. Останні інколи є предметом спорів і конфліктних ситуацій, що виникають між прикордонними країнами. Не завжди переговорний процес і добросусідство між державами сприяють вирішенню подібних проблем. І тому, важливо сприяти здійсненню міжнародно-правового регулювання питань, що усунуть перешкоди у зазначеній сфері. Вищезгадана проблематика була предметом вивчення багатьох науковців, зокрема: Я. Броунлі, С.В. Виноградова, С.П. Головатого, В.Н. Денисова, Ю.М. Колосова та інших авторів. Окремі аспекти розглядалися у працях З.С. Бройде, А.З. Георгіци, Р.В. Деканозова, Г.І. Тункіна. Серед іноземних авторів слід назвати роботи Івенса І.Д., Джонсторна Д.М., у яких вищезгадана проблематика знайшла належне висвітлення. Автор статті ставить на меті здійснити комплексне наукове дослідження питань, що стосуються правового режиму природних ресурсів, які розташовані на територіях з різним правовим статусом.

Транскордонний природний ресурс – це єдиний природний ресурс, місцезнаходження якого охоплює території з різними національними або міжнародними правовими режимами двох або декількох держав, відповідальних за його раціональне використання і збереження. До транскордонних природних ресурсів слід віднести транскордонні водні об'єкти¹, мігруючі види тварин, транскордонні родовища корисних копалин, транскордонні екосистеми². Вдосконалюючи висловлювання про те, «що юридична природа і правовий статус природних ресурсів

залежать безпосередньо від правового статусу тих територій або просторів, в межах яких вони перебувають», можна сказати, що на особливості міжнародно-правового статусу і режиму транскордонних природних ресурсів впливають статус і режим тих просторів, які вони об'єднують.

Термін «статус» в міжнародному праві розглядається разом із поняттям «режим» і часто використовується стосовно територій. Як правило, в доктрині їхній зміст не розкривається, але простежується розуміння їх відмінності. Деякі автори, використовуючи термін «статус» у відношенні території, відзначали, що «якщо правовий статус сухопутної національної території може вважатись остаточним, то правовий статус дна Світового океану за межами шельфу перебуває ще у стадії формування». Зустрічаються і думки про те, що правовий режим повітряного простору складається на основі правового статусу суверенного та відкритого повітряного простору і містить конкретні дозволи і заборони на здійснення певних видів діяльності. У цьому контексті Я. Броунлі свого часу зазначав: «Міжнародне право знає наступні види режиму територій: територіальний суверенітет, територія, на яку не поширюється суверенітет будь-якої держави або групи держав і яка має свій власний статус (наприклад, підмандатні території), нічийна територія і територія, яка належить усім»³.

На наш погляд, проблема статусу у міжнародному праві – це вирішення питання розмежування територій за деяким критерієм, що визначає правове регулювання. Цей базовий поділ лежить в основі можливих варіантів правових режимів, які, не дивлячись на відмінність регулювання, все ж таки не повинні протирічити цьому визначальному принципу⁴. В результаті такого поділу і визначається статус території. Поділ на територіальні режими є більш гнучким, оскільки режим є сукупністю усіх норм, що регулюють використання території, на відміну від статусу, що являє собою визначальні принципи. Саме вони займають важливе місце в системі міжнародного права і мають вищу нормативну силу⁵.

В науковій літературі існує точка зору, згідно якій правовий режим включає не тільки правові норми, але й рекомендаційні положення, способи забезпечення їх виконання, у тому числі інституційні та інші механізми функціонування режиму⁶.

Багато вчених визнають, що статус території пов'язаний із поширенням суверенітету держави на територію і у відповідності з даним критерієм існує два види території – та, яка перебуває під державним суверенітетом і міжнародна територія⁷. В рамках територій із одним статусом може існувати значна кількість територій з різним правовим режимом, тобто, сукупністю прав та обов'язків щодо використання даного виду території. Досліджуючи зазначене питання, деякі автори запропонували нову класифікацію просторів, яка цікава тим, що вона акцентує увагу на проблемі прав держав на ресурси, оскільки принципи використання ресурсів лежать в основі виділення просторових категорій поряд із поширенням принципу суверенітету держави⁸. Однак, територія сама по собі як місце розташування природних ресурсів не може розглядатись в якості природного ресурсу, розташованого в її межах. Статус природних ресурсів слід розглядати як окреме правове явище, що пов'язане із правовою характеристикою території.

Питання про статус транскордонних природних ресурсів стосується прав держав, оскільки ці права, по-перше, є похідними від статусу і режиму територій; по-друге, не є рівноцінними правам держав на природні ресурси, що перебувають в межах однієї території; по-третє, визначають своєрідність статусу транскордонних природних ресурсів серед інших видів природних ресурсів. У цьому пробле-

ма, що розглядається, пов'язана з питанням про суверенітет держави, обсяг і характер прав, що здійснюються державою стосовно природних ресурсів. Хоча, на думку багатьох фахівців з міжнародного права, властиві державі верховенство на своїй території і незалежність в міжнародних відносинах все більше обмежуються міжнародним правом⁹.

Сучасне міжнародне право визнає невід'ємний суверенітет держави над своїми природними ресурсами. Проте, національне регулювання транскордонних природних ресурсів повинно ґрунтуватись на положеннях міжнародного права. Принцип суверенітету держави над природними ресурсами був проголошений у багатьох міжнародно-правових актах. Проблема транскордонних природних ресурсів полягає у тому, що вони розташовані на території держави періодично, але не повністю. На думку деяких фахівців, подібні ресурси не є невід'ємною частиною території¹⁰. Тут можна погодитись із думкою про наявність на території держави природних ресурсів, на які поширюється суверенітет держави і міжнародних ресурсів, зокрема, транскордонних, які не є невід'ємним компонентом державної території, хоча й можуть на ній перебувати. Невід'ємний суверенітет держави над своїми природними ресурсами виражається у праві держави вільно розпоряджатись своїми природними ресурсами і вільно їх експлуатувати, не порушуючи прав інших держав. Стосовно транскордонних природних ресурсів держава не може здійснювати розпорядження і користування так же вільно і в тому ж обсязі прав, що і стосовно «своїх» ресурсів. Так, наприклад, будівництво деяких споруд на міжнародних ріках може призвести до порушення прав інших держав. Права держави стосовно транскордонних природних ресурсів не можуть вважатись виключними в тій мірі, що і у відношенні власних ресурсів.

В науковій літературі запропонована точка зору, згідно якій¹¹ держава поширює свій суверенітет (відповідно і право власності¹²) на частину транскордонного природного ресурсу, що перебуває на її території. Розглядаючи зазначене питання, слід визначити, по-перше, що поняття «невід'ємний суверенітет над своїми природними ресурсами» – це прояв державного суверенітету в цілому. Державний суверенітет поширюється на певний простір – земний, водний, повітряний, а не на матеріальну частину, яка має здатність рухатись та змінюватись. По-друге, поширення державного суверенітету на частину транскордонного природного ресурсу протирічить його єдності. Найбільш чітко це помітно у випадку з газоподібними, рідкими і рухомими ресурсами¹³.

Транскордонні природні ресурси знаходяться на території держав і складають частину їхнього географічного середовища. Держави володіють правами з експлуатації транскордонних природних ресурсів у силу свого суверенітету над власною територією. Таким чином, питання про природні ресурси, що знаходяться на державній території, слід вирішувати наступним чином: держава володіє невід'ємним суверенітетом над своїми природними ресурсами, інші ресурси – міжнародні, в тому числі і транскордонні – пов'язані із територією, але держава, не володіючи суверенітетом над ними, здійснює певні права. Міжнародні ресурси за своїм статусом є різноманітні: до них, зокрема, належать транскордонні природні ресурси, які не мають зв'язку тільки з якоюсь однією з декількох територій і не є її постійною частиною¹⁴.

Здійснення прав у відношенні транскордонних природних ресурсів та управління ними повинно визначатись міжнародним договором. У силу відсутності угод між державами режим визначається загальними нормами міжнародного пра-

ва і відповідним національним законодавством держав. Слід відзначити, що природні ресурси, розташовані частково на території держави і частково в її ж виключній економічній зоні або на континентальному шельфі, не є транскордонними. Сфера розташування транскордонних природних ресурсів повинна зачіпати дві чи більше держави або міжнародні простори загального користування.

Згідно Конвенції ООН з морського права на континентальний шельф не поширюється суверенітет держави, а у відношенні природних ресурсів цього простору держави володіють суверенними правами. За своїм характером ці права є близькими до прав держави на ресурси в межах державної території. Деякі автори не погоджуються з розглядом економічної зони як частини відкритого моря і виділяють її як особливу і самостійну від відкритого або територіального моря. Так, Е. Д. Івенс вказує, що «міжнародним правом морські простори поділяються на три основні частини: територіальні води, економічна зона і відкрите море»¹⁵. Широкий обсяг прав держав на природні ресурси в цих зонах дозволяє деяким ученим відносити їх до внутрішньодержавних ресурсів¹⁶. Однак, використання терміну «внутрішньодержавний» на нашу думку є невірним, оскільки територія виключної економічної зони і континентального шельфу не є державною. Що стосується транскордонних природних ресурсів, статус яких пов'язаний із цими просторами, вони не можуть вважатись ні внутрішньодержавними, ні національними. Внаслідок своєї єдності і міжнародного режиму такі природні ресурси володіють міжнародним статусом. Обсяг прав держав встановлюється міжнародним договором. У цілому можна констатувати, що обсяг прав держав на такі транскордонні ресурси пов'язаний із режимом того простору, на території якого здійснюється використання ресурсів.

Транскордонні природні ресурси, які поділяються державами в їхніх виключних економічних зонах (наприклад, трансзональні рибні запаси) і на континентальному шельфі (наприклад, транскордонні родовища корисних копалин), також не належать до власних ресурсів держави на континентальному шельфі та у виключній економічній зоні. Права стосовно зазначених ресурсів для кожної із зацікавлених держав є нерівноцінними щодо їхніх прав відносно власних ресурсів. Конкретний правовий режим таких транскордонних ресурсів встановлюється державами у процесі їхньої взаємодії одна з одною. Адже в даному випадку транскордонні природні ресурси, як і навколишнє середовище загалом – це комплексне матеріальне благо, яке складається з широкого спектру похідних від нього матеріальних і нематеріальних благ¹⁷.

Особливої уваги заслуговують транскордонні рибні запаси як один із видів транскордонних природних ресурсів, а також мігруючі види риб. Вказані транскордонні ресурси перебувають в міжнародних просторах із різними міжнародно-правовими режимами: відкрите море, виключна економічна зона. Зокрема, у відкритому морі діє принцип свободи рибальства. На виконання положень Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. було прийнято Спеціальну угоду щодо транскордонних рибних запасів 1995 р. Вказана угода встановила для зацікавлених держав рівновагу та компроміс з метою збереження і раціонального використання цих природних ресурсів. Саме такий компроміс був пов'язаний із необхідністю вирішення проблеми співвідношення зусиль, які докладаються державами в частинах моря з різними правовими режимами¹⁸.

Слід відзначити, що встановлена пріоритетність норм національного права при створенні міжнародних не впливає на власне міжнародний статус цих ре-

ресурсів, оскільки не піддається сумніву те положення, що статус і режим цих ресурсів визначається міжнародним правом. Істотним моментом у такому процесі слугує відношення держави щодо дії міжнародних норм права у своєму внутрішньому законодавстві¹⁹. Особливості ж прав держав у сфері встановлення норм та використання цих ресурсів визначені біологічною взаємозалежністю між частинами запасу та елементами біосистеми, а також тим, що така відмінність знижує ефективність заходів прибережної держави і може негативно позначатись на стані не тільки запасу, але й інших, залежних видів організмів. І тому виникає ситуація, що вимагає збалансування заходів, які застосовуються²⁰.

Таким чином, транскордонні природні ресурси мають відмінний від інших ресурсів міжнародно-правовий статус. На ці ресурси не поширюється суверенітет будь-якої держави. Походження прав держав на ці ресурси пов'язане з фактом перебування їх на державній території або території юрисдикції. Обсяг цих прав є неоднаковим і пов'язаний зі статусом і режимом тих територій, на яких знаходиться ресурс. Здійснення прав держав на транскордонні природні ресурси вимагає співробітництва усіх зацікавлених держав.

1. *Гіждіван Л.Ю.* Правовий режим європейських міжнародних рік // Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні. – Вип. 2. – Чернівці, 1995. – С. 251. 2. *Бройде З. С.* Стандартизація управління состоянием окружающей среды // Экотехнологии и ресурсосбережение. – № 1. – С. 28. 3. Броунли Я. Международное право. – Кн. 1. – М., 1977. – С. 241. 4. *Виноградов С.В., Жукова Э.Г.* Международно-правовые режимы защиты морской, воздушной и космической среды: сравнительный анализ // Международное морское, воздушное и космическое право. – М., 1992. – С. 79. 5. *Черкес М. Ю.* Міжнародне право. – К.: Знання, 2003. – С. 62. 6. *Jons-torn D.M.* Systemic Environment Damage // Journal of International Law and Commerce. – 1985. – Vol. 12. – № 2. – P. 265. 7. *Головатый С.П.* 200-мильная экономическая зона в мировом океане (международно-правовые проблемы). – М., 1984. – С. 77. 8. *Деканозов Р.В.* О правовой классификации морских пространств // Сов. ежегодник международного права. 1985. – М., 1986. – С. 129. 9. *Тункис Г.И.* Международное право. – М.: Юрид. литература, 1994. – С. 87. 10. *Чичварин В.А.* Охрана природы и международные отношения. – М., 1970. – С. 11. 11. *Гуреев С.А., Тарасова И.Н.* Международное речное право. – М., 2004. – С. 36. 12. *Клименко Б.М.* Международные реки: правовые вопросы использования в промышленности и сельском хозяйстве. – М., 1969. – С. 49. 13. *Бройде З.С.* Цит. работа. – С. 29. 14. Международное право / Отв. ред. Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов. – М., 1999. – С. 195. 15. *Evans E.D.* International Law. – Oxford, 2003. – P. 645. 16. *Колбасов О.С.* Международно-правовая охрана окружающей среды. – М., 1982. – С. 114. 17. *Георгіца А.З.* Міжнародне публічне право. Особлива частина. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – С. 141. 18. *Ушаков Н.А.* Международное право. – М., 2000. – С. 279. 19. *Денисов В.Н.* Развитие теории и практики взаимодействия международного права и внутреннего права // Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 7. 20. *Колосов Ю.М.* Некоторые современные вопросы международного права // Сов. государство и право. – 1990. – № 11. – С. 52.